

De typiste van Venetië

Mandy Robotham bij Boekerij:

De oorlogspianiste
De zussen achter de muur
De typiste van Venetië

Mandy Robotham

*De typiste van
Venetië*

De Italiaanse Stella werkt in het hol van de leeuw,
maar strijdt 's avonds voor gerechtigheid als typiste
bij het verzet

Vertaald door Irene Paridaans

ISBN 978-90-492-0251-4
ISBN 978-94-023-2412-9 (e-book)
NUR 302

Oorspronkelijke titel: *The Secret Messenger*

Vertaling: Irene Paridaans

Omslagontwerp: HarperCollinsPublishers Ltd 2020

Omslagbeeld: © Mary Evans Picture Library (Piazza San Marco, Venice), Elisabeth Hansley / Trevillion Images (Woman), Shutterstock.com (Flags, planes and sky)

Zetwerk: Mat-Zet bv, Weesp

© 2023 Mandy Robotham

© 2025 Nederlandse vertaling Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd bestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

All rights are reserved, including those for text and data mining, AI training and similar technologies.

Voor mijn moeder Stella – een vrouw met uithoudingsvermogen
en onverwoestbare klasse

Woord van de auteur

Oorlog is lelijk. Overal waar oorlog toeslaat vernietigt het mensen, families, steden en kostbare objecten, ook op mooie plekken. Precies dat contrast tussen mooi en lelijk ligt aan de basis van *De typiste van Venetië*. Venetië is voor mij de mooiste en meest fantastische plek op aarde. Sinds 1990, toen ik er voor het eerst kwam, word ik elke keer weer betoverd door het idee van een drijvende stad. Ik ben nog altijd verbijsterd en diep onder indruk van haar schoonheid.

Toen ik onderzoek ging doen naar het effect van de Tweede Wereldoorlog op Venetië werd me duidelijk dat historici niet zo onder de indruk zijn van het verzet in vergelijking met bijvoorbeeld dat in Frankrijk of Nederland; Venetië had eigenlijk een soort ‘milde’ oorlog doorstaan. De informatie die ik vond was kort en feitelijk, maar details over het dagelijks leven in Venetië waren schaars. Op een van mijn studiereisjes (natuurlijk, ik moest steeds weer terug!) dwaalde ik urenlang door de Venetiaanse steegjes, en vroeg me af welke delen van de stad een rol hadden gespeeld in de strijd tegen de fascist en de nazi's.

Pas toen ik weer thuiskwam won ik de hoofdprijs: een mailtje dat ik het internet op had geslingerd werd beantwoord door Signor Giulio Bobbo, historicus aan het IVERSER, het Venetiaans Instituut voor de geschiedenis van verzet en hedendaagse samenleving. Zijn expertise? Het verzet in Venetië tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het was als manna uit de hemel.

Dankzij Giulio, zijn grondige research en de snippers onbetaalbare informatie over het dagelijks leven in Venetië in oorlogstijd begon dit boek vorm te krijgen. Eindelijk zág ik Venetië onder de mantel van de oorlog. Hoe meer mails Giulio en ik uitwisselden, hoe meer mijn zoektocht parallel begon te lopen met de zoektocht in het verhaal – het leek vanzelfsprekend dat Giulio als personage moest worden opgevoerd, net als Melodie de kat, die trouwens echt bestaat en inderdaad dol is op warme kopieermachines!

Ook wist ik dat ik de rol van vrouwen in de overwinning op de nazi's wilde belichten; niet alleen de moed van undercoveragenten, maar het hele leger van vrouwelijke boodschappers door heel Italië – de *Staffetta's* – dat de geallieerden aan de overwinning heeft geholpen. In deze tijd van social media en snelle berichtgeving is het moeilijk voor te stellen hoe ingewikkeld het was kleine stukjes informatie te voet of per boot te vervoeren, maar in die tijd was dat cruciaal. Van levensbelang. Zonder de duizenden moeders en grootmoeders uit heel Europa die hun leven riskeerden door contrabande te smokkelen in kinderwagens en boodschappentassen zouden we wellicht nooit vrede hebben gekend. Ik hoop dat Stella deze vrouwen kan belichamen, onbaatzuchtig en altijd ten dienste van anderen.

Toen ik Stella en Venetië eenmaal op mijn netvlies had, kwam de rest vanzelf. Waar kan een romance beter opbloeien dan op een plek die boven een rimpelend wateroppervlak lijkt te zweven en het decor is van de meest adembenemende zonsondergangen? En natuurlijk zit 'mijn eigen' Venetië er ook in: de Ponte dell'Accademia is écht mijn favoriete brug, en de Campo Santo Stefano mijn geliefde plein om mensen te kijken. In het hoekje tegenover de kerk zit een cafeetje waar ik menig uur heb doorgebracht met een goede kop koffie en een notitieboek, fantaserend dat ik schrijver was. O ja, en een eindje verderop zit een geweldige ijssalon. Je kunt er niet onderuit: Venetië kruipt onder je huid.

Ik hoop dat ik de mensen recht heb gedaan die de oorlog in Vene-

tië hebben getrotseerd; er bestaat niet zoiets als een 'milde' oorlog als iemand het leven verliest, of een moeder haar zoon. Ook Venetië heeft verlies gekend. Maar net als in eerdere tijden van invasies en de pest is de stad er altijd weer bovenop gekomen. Het blijft een juweel. Schitterend. Ik ga er snel weer heen.

Voorwoord: Clowns

Venetië, juni 1934

We lieten ons leiden door het lawaai, de ene uitbarsting na de andere, als een plotseling losbrekend onweer in het midden van de nacht. We slingerden onszelf door de mensenmassa. Met zijn brede, gespierde schouders drong mijn grootvader zich een weg naar voren, met zijn vijfenzestig jaar had hij nog steeds de kracht van een bodybuilder. Toen we het enorme plein hadden bereikt pakte hij me bij de hand en baande zich een weg naar de eerste rij van de menigte, die op afstand werd gehouden door een rij militairen in zwarte uniformen, hun rug naar het uitgestrekte plein en hun strenge blik naar de menigte. Achter hen, op het plein, op de maat van marsmuziek gespeeld door een militair muziekkorps, marcheerden rijen Italiaanse soldaten op en neer als een colonne mieren.

Met mijn zeventien jaar was ik van gemiddelde lengte en ik moest mijn hals uitrekken om het object van al die aandacht te kunnen zien, net als de rest van de toeschouwers. Het imposante silhouet van Benito Mussolini was niet te missen, hij verscheen dagelijks op de voorpagina van de door de fascistie gedomineerde kranten. Zelfs van achter zag hij er zelfvoldaan en aanmatigend uit, zoals hij daar liep te paraderen naast een iets kleinere man, gekleed in een donker pak in plaats van in een glanzend uniform vol goudkleurige medailles. Van een afstandje was er niets bijzonders te zien aan deze respectabele

gast van Mussolini. Ik wist wie hij was en waar hij voor stond, maar in mijn naïeve ogen verklaarde dat niet de aanwezigheid van de duizenden fascistische marcherende legies die zich in de dagen daarvoor in de stad hadden verzameld, laat staan de mensenmassa die op de been was om hem te verwelkomen. We hadden het vermoeden dat ze daar niet helemaal vrijwillig met hun vlaggetjes stonden te wapperen.

‘Popsa, waarom zijn wij hier?’

Ik begreep er niets van. Mijn grootvader was overtuigd antifascist; hij hield zijn haat tegen Mussolini voornamelijk binnenskamers, maar toch was hij een fel tegenstander van ‘Il Duce’ sinds deze man met zijn militaire knokploegen twaalf jaar geleden de macht in Italië had overgenomen. Thuis, of in een café met vrienden die hij vertrouwde, ging hij tekeer over de manier waarop onschuldige Italianen werden vertrappt en hun morele en fysieke vrijheid werd ingeperkt.

Hij boog zich naar me toe. ‘Omdat, lieve Stella, ik met mijn eigen ogen de vijand wil zien.’

‘De vijand? Maar Hitler is toch een vriend van Italië? Een bondgenoot?’

‘Maar niet van de Italianen, lieverd,’ fluisterde hij. ‘Hij is geen vriend van de gewone man, van Venetianen als jij en ik. Kijk naar hem, die man is niet te vertrouwen; het is belangrijk dat je weet wie je vijand is als het zover is.’ Hij fronste zijn gerimpelde voorhoofd, maar toen de militairen met getrokken geweer dichterbij kwamen zette hij meteen een namaaklachje op en juichte braaf mee met de massa.

Ik staaarde naar de ontvanger van al deze neploftuigingen, die in het niet viel naast Mussolini’s pompeuze gestalte. Ik kon zijn gelaats-trekken en zijn strakke, bespottelijke kapsel dat de afgelopen dagen de kranten had gedomineerd niet goed zien, maar de manier waarop Adolf Hitler de Italiaanse troepen inspecteerde leek terughoudend, behoedzaam. Was dit de man voor wie we bang moesten zijn? Naast Mussolini en zijn legertje pestkoppen leek hij nogal onbeduidend. Waarom was mijn grote, stoere opa bang voor deze man?

Als ik nu terugdenk aan die dag, weet ik dat Popsa's houding mijn eerste ervaring was met het masker dat wij Venetianen, wij Italianen in feite, in de jaren daarna dienden te dragen. Achter de glanzende façade van onze prachtige stad ging de frons van mijn grootvader schuil, en de vastberadenheid haar werkelijke houding tegenover Hitler en zijn fascisme te verbergen.

Maar destijds, in mijn tienerjaren, was ik nog niet politiek bewust – ik was een jonge vrouw die genoot van haar laatste jaar op de middelbare school, die genoot van de zomer aan de prachtige stranden van het Lido, de late, laagstaande zon van de eindeloze Venetiaanse dagen en het vooruitzicht van een eventuele vluchtige vakantieliefde. Het duurde nog jaren voordat de betekenis van Hitlers bezoek op die warme junidag, vijf jaar voor het uitbreken van de oorlog, tot mij zou doordringen, evenals de impact van Mussolini's openlijke adoratie voor de man die voor een groot deel van de wereld de duivel zou belichamen. Aan de vooravond van de oorlog, toen Italië zich aansloot bij de troepen van Hitler, vertelde ik mijn grootvader wat ik die dag in 1934 had geleerd.

‘Weet je nog wat Mussolini tijdens dat bezoek over Hitler zei?’ vroeg ik, toen ik de deken over zijn grijze borsthaar trok en machteloos toekeek hoe zijn ontstoken longen vochten om zuurstof, een ontsteking die hem een paar dagen later fataal zou worden. ‘Hij noemde hem een “gekke, kleine clown”.’

Popsa glimlachte en probeerde een lach te onderdrukken die in de zoveelste lange, uitputtende hoestbui zou eindigen.

Hij nam een flinke teug lucht. ‘Tja, maar Mussolini zelf is gewoon een grote clown. En weet je wat clowns doen, Stella?’

‘Nee, Popsa.’

‘Ze richten verwoesting aan, lieverd. En ze komen er nog mee weg ook.’

Verdriet

Londen, juni 2017

De tranen stromen nu vrijuit. Grote dikke druppels wellen op in haar binnenste en blijven eerst nog even hangen achter haar oogleden. Heel even lijkt het alsof ze door een van de dikke, gebogen stukken muranoglas kijkt die overal in haar moeders huiskamer liggen, totdat ze met haar ogen knippert en de tranen over haar uitgedroogde wangen rollen. Na tien dagen rouw verzet Luisa zich er niet meer tegen en laat ze de waterval naar haar kletsnatte kin stromen. Jamie heeft heel behulpzaam overal dozen met tissues neergezet, en zoals stedelingen nooit meer dan anderhalve meter verwijderd zijn van ongedierte, zo heeft zij altijd een flinke zakdoek binnen handbereik.

Afgezien van deze emotionele uitbarsting is er nog iets veel frustrerenders aan de hand. Het toetsenbord van haar laptop was niet helemaal bestand tegen deze menselijke wolkbreuk, noch tegen het glas water dat ze vanwege haar betraande ogen had omgestoten – een aantal toetsen zwommen rond in een plasje zoute tranen en kraanwater. Het is te laat om te dweilen; ze heeft alle toetsen meerdere keren ingedrukt, maar het scherm blijft zwart. Het apparaat is hier duidelijk niet gelukkig mee. Electronica en vloeistof gaan nu eenmaal niet samen.

‘Jémig, niet nú...’ gromt Luisa. ‘Niet nu! Kom op Dais, doe je ding!’ Ze ramt nog een keer op de toetsen, roept nog een paar kracht-

termen en dan volgen er nog meer tranen, dit keer van frustratie.

Dit is de eerste keer dat ze in staat was Daisy, haar geliefde laptop, te openen sinds de dag dat haar moeder... doodging. Luisa wil het woord 'dood' steeds weer herhalen, want dat is wat haar moeder is. Haar moeder is niet 'overleden', dat woord suggereert een soort zachte, geleidelijke overgang van de ene dimensie naar de andere, een dimensie waar een mens tussen krakend schone lakens en zachte dekens zijn leven rustig kan afronden, waar hij alles kan zeggen wat hij nog wilde zeggen, wat hij nog moest zeggen. Ook al had Luisa niet veel ervaring met de dood, ze wist wel dat dit sterven kort, grof en wreed was. Haar moeder is dood. Punt. Twee weken na de eerste diagnose, en één week na een kunstmatige coma vanwege de ondraaglijke pijn. En nu is Luisa degene die de onvermijdelijke pijn moet verdragen. Gooi daar nog wat woede en frustratie bovenop en dan kom je in de buurt van de eindeloze wirwar van emoties die vierentwintig uur per dag door haar hoofd, hart en ingewanden raast.

En dus doet Luisa wat ze altijd doet als ze rusteloos is en niet kan eten, praten of mensen zien. Ze schrijft. Daisy, haar trouwe vriendin, vertoont sporen van strijd en een zoektocht naar liefde en identiteit; ze is een onmisbare partner als Luisa de behoefte voelt haar emoties te ventileren. Vaak is het onsamenhangende onzin, maar soms staat er opeens iets zinnigs in de woordenbrij, een zin of een uitspraak die ze opslaat om wellicht later nog eens ergens voor te gebruiken, of die misschien niet zou misstaan in een boek. Het boek dat ze zal schrijven als ze eenmaal is verlost van de onbenulligheden die ze op dit moment oplepelt ten behoeve van de covers van verschillende tijdschriften over de nieuwste cosmetica, en over of vrouwen wel écht hun lot in eigen hand willen nemen (natuurlijk willen ze dat, denkt ze al schrijvende, moet ik dat nu echt in minder dan duizend woorden uitspellen?). Maar ja, werk is werk. Het houdt de schoorsteen rokend, terwijl Jamie aan zijn acteercarrière werkt. Maar ooit gaat

dat boek ervan komen. Daisy maakt deel uit van deze droom, ze is een collega die diep in haar binnenste geheimen kan bewaren.

‘Jemig, Daisy, hoe zit dat met die loyaliteit van jou?’ moppert Luisa, en meteen voelt ze hoe weinig loyaal ze zelf is tegenover haar hightech vriendin. Als iemand haar bijna zou verzuipen in tranen zou ze waarschijnlijk ook weigeren te functioneren. Daisy heeft wat liefdevolle aandacht nodig, en wat tijd boven de radiator om een beetje op te drogen. Intussen dienen er wat opgekropte emoties gespuid te worden, en om de een of andere reden voldoen pen en papier niet. Luisa heeft zin om ergens op te timmeren, om op willekeurige toetsen te rammen en dan maar te zien wat er op het scherm verschijnt, woorden die op miraculeuze wijze, buiten haar bewustzijn om, uit haar binnenste opborrelen. Ze is een kind van het digitale tijdperk, en een pen volstaat niet om al die emoties die zich nu aandienen met het nodige venijn, wat onbegrensde liefde of een dosis onbeheersbare woede te uiten.

Er schiet haar iets te binnen: Jamie had de dag daarvoor de zolder van haar moeder geïnspecteerd om te kijken wat er allemaal opgeruimd moest worden. Luisa was bezig met de stopzetten van automatische betalingen en de gemeentebelastingen, toen Jamie haar wees op een typemachine die ergens achter de balken stond. Een oud ding, maar zo te zien in prima staat. Zou het nog iets waard zijn, of had het alleen maar emotionele waarde? Op dat moment had ze het als onbelangrijk afgedaan, maar nu had ze die machine misschien wel nodig.

De zolder was net als miljoenen andere zolders overal ter wereld: zodra je de jarenlange sluimering doorbreekt stijgt er een vreemde mufte geur op die tintelt in je neusgaten. Aan de nokbalk hangt een peertje, en het duurt even voordat Luisa's ogen scherp kunnen stellen. Ze herkent een paar kerstcadeautjes die ze zorgvuldig voor haar moeder had uitgezocht: een warmtegordel voor haar pijnlijke rug en een paar schapenwollen sloffen. Beide voorwerpen zien eruit alsof ze nauwelijks uit de verpakking zijn geweest en direct terecht zijn geko-

men op de stapel ‘Ongewenste spullen’. Ook weer zo’n concreet teken van de afstand die er tussen moeder en dochter bestond, en die nu nooit meer overbrugd zal worden. Ze drukt de herinnering weg, het zit te diep, maar onwillekeurig baant hij zich een weg naar haar verdriet. Therapiemateriaal voor een andere keer. Ze rommelt een paar minuten rond, voelt haar frustratie toenemen en vraagt zich af of dit wel het juiste moment hiervoor is, nu haar emoties nog zo rauw zijn. Ze verheugt zich op het vinden van fotoalbums met beduimelde pagina’s vol zogenaamd vrolijke herinneringen, en tegelijkertijd is ze er bang voor. Met z’n drieën op het strand, zij, mama en papa, overall geforceerde lachjes. Betere tijden.

Gelukkig dringt er zich iets anders aan haar op dan een dik ingebonden boek vol herinneringen: een grijze, beschimmelde, taps toelopende koffer waar maar één ding in kan zitten. De koffer ziet er doorleefd uit, de krassen en deuken doen haar denken aan de littekens van de ervaringen die Daisy met zich meedraagt. Met een flinke klap springen de sloten open onder Luisa’s vingers, en als ze het deksel openmaakt klinkt er een diepe, bijna menselijke zucht. Zelfs in het halfdonker ziet ze dat het een prachtige machine is, zwart met grijs, de toetsen hebben een dof metalen randje en blinken in het schemerlicht. Aarzelend legt ze een vinger op een van de toetsen en drukt hem voorzichtig naar beneden. Het mechaniek reageert door een dunne metalen arm naar de wagen te sturen. Hij doet het nog. Er zit ook nog een lint in, en naast het toetsenbord zit zelfs nog een reserve-lint. Het verweerde cellofaan is nog intact, maar valt bijna uit elkaar als ze het aanraakt. Als ze geluk heeft is de inkt in het lint nog niet uitgedroogd.

Luisa sluit de koffer en trekt hem van een stapel dozen af. Voor zo’n oude machine voelt hij opvallend licht. De koffer doet een wolk stof opwaaien en sleept het deksel van de bovenste doos mee. Als Luisa het deksel terug wil leggen valt haar oog op een oude zwart-wit-foto. Op de foto staan een man en een vrouw – aan hun stralende

gezichtsuitdrukking te zien een stelletje – op het San Marcoplein in Venetië. Op de achtergrond de majestueuze basiliek, om hen heen wemelt het van de duiven. In de gelaatstreken van de vrouw herkent Luisa haar moeder, maar wie de man naast haar is weet ze niet. Ze graaft in haar herinneringen; hebben haar ouders ooit verteld dat ze naar Venetië zijn geweest? Op huwelijksreis misschien? Zo'n soort foto is het, het stel ziet er gelukkig uit. Zo herinnert ze zich haar ouders niet, maar ze gaat ervan uit dat ze ooit verliefd op elkaar zijn geweest. Toch lijkt de foto ouder dan dat, uit een andere tijd.

Luisa weet dat ze Italiaanse roots heeft, de manier waarop haar naam wordt gespeld zegt genoeg. Beide ouders van haar moeder waren Italiaans, maar zij zijn jaren geleden overleden. Haar grootvader toen zij nog een baby was en haar grootmoeder in haar tienerjaren. Ze weet weinig over hun geschiedenis, haar moeder sprak niet graag over hen, behalve dan dat ze allebei schrijver waren. Ze is blij dat ze in elk geval dat familietrekje heeft geërfd.

Als ze de foto omdraait ziet ze dat op de achterkant met potlood S EN C, SAN MARCO, JUNI 1950 staat geschreven. Haar moeder heette Sofia, maar zij is geboren in 1953, dus misschien is het wel haar grootmoeder die daar zo zielsgelukkig staat te stralen, en is dat de S van Stella. En misschien is die man dan wel haar grootvader; Luisa heeft nauwelijks herinneringen aan hem, alleen een vaag beeld van een vriendelijk gezicht. Maar hij heette Giovanni, dus wie is C dan? Dit kan natuurlijk een vriendje zijn van vóór opa Gio, zoals hij werd genoemd. Luisa's nieuwsgierigheid tovert een lachje op haar gezicht, het eerste lachje in dagen, en het voelt nog wat onwennig. Het stel ziet er stijlvol uit, hij in zijn hoog sluitende pantalon, zij in haar nette Chanelpakje en haar elegante schoenen, haar donkere haar in een chique krul.

Als Luisa zich vooroverbuigt om de foto terug in de doos te leggen, ziet ze dat er onder een verkruimeld laagje vloeipapier nog meer ligt: foto's en kattenbelletjes, sommige met de hand geschreven, andere

getypt in een ouderwets lettertype, misschien wel op de zojuist ontdekte typemachine. Elke andere vlooiemarktbezoeker zou er hooguit even een blik op werpen, maar een journalist veert ervan op. Ook de geur, de doordringende lucht van oud stof, doet Luisa's hart sneller kloppen. De geur van voorbije levens en blootgelegde geschiedenissen.

Met veel moeite slaagt ze erin de zware doos de zoldertrap af en de huiskamer in te slepen, en daar onthult het daglicht de ware omvang van haar schat. Onder een laag losse vellen papier en vergeelde exemplaren van de *Venezia Liberare* gaat een mysterie schuil. Het verbergt zich in de zanderige textuur onder haar vingertoppen – grinnikende mannen en vrouwen in vage grijstinten, sommigen houden nonchalaant een wapen vast, anderen drukken er trots een tegen de borst. Even is ze geschokt; in haar herinnering is haar grootmoeder een typische grootmoeder geweest – een lieve oude dame die knuffels en chocolaatjes uitdeelde, en die ondeugend lachte als Luisa's moeder haar berispte omdat ze Luisa te veel verwendde. Soms, als niemand keek, gaf ze Luisa stiekem een reep en fluisterde: 'Ssst, ons geheimpje', en dan leek het wel of ze samen in een complot zaten.

De typemachine staat er wat verloren bij; Luisa pakt de ene foto na de andere en bestudeert elk detail. Kijkend door haar oogharen probeert ze met potlood de witte vlekken op te vullen die door de jaren heen zijn ontstaan. Dan dringt het opeens tot haar door. Hoeveel mensenlevens gaan er schuil in deze kartonnen doos met de ingezakte randen en de door de muizen stuk geknaagde hoeken? Wat treft ze aan tussen de dode spinnen en de schimmel? Wat komt ze te weten over haar familie? Heeft het lot dit op haar pad gebracht? Moest ze uitgerekend vandaag deze doos vinden, zodat ze de puzzelstukjes uit haar verleden aan elkaar kon leggen en daarmee ook de scherven van haar onlangs verbrijzelde zelf weer aan elkaar kon lijmen? Voor het eerst in weken voelt ze zich niet meer verslagen of diep verdrietig, maar een beetje opgetild. Opgewonden.

De leeuwenkuil

Venetië, begin december 1943

Ik denk nog vaak terug aan dat gesprekje met Popsa van tien jaar geleden. Het woord ‘verwoesting’ hangt de laatste tijd zwaar in de lucht, zeker na de verschrikkelijke gebeurtenissen in het Joodse getto van gisteravond: honderden mensen werden als vee bijeengedreven door nazisoldaten en hun fascistische handlangers, die volkomen stoïcijns bleven onder het geschreeuw en gehuil van de achtergelaten kinderen. Mannen en vrouwen werden uit hun huizen gehaald, in boten gezet en afgevoerd naar de Santa Maria Maggiore-gevangenis. Dat ze weggerukt werden bij hun gezin was één ding, maar heel Venetië wist wat hun definitieve bestemming was: Auschwitz. En een zekere dood.

Ik wrijf in mijn ogen in de hoop wat van de smurrie weg te vegen die zich daar door de nog nasmeulende vuren van het getto ophoopt. Vanochtend vroeg ben ik heel Venetië door gerend, van het ene huis naar het andere, om boodschappen en valse identiteitspapieren af te leveren en de geur van cordiet en wanhoop hangt nog steeds in mijn neus. Als er ook maar een kleine kans bestond dat we een paar gezinnen konden redden uit de handen van de fascisten móésten wij – het Venetiaanse verzet – dat proberen. Vrouwen en kinderen werden in de kleinste verstoppiekjes gepropt: in kasten en op zolders. Ik zag moeders die wanhopig probeerden hun baby stil te houden, hun

hand tegen het kleine snoetje gedrukt, de angst voor een huiltje of kreuntje stond in hun gezicht gegrift. Onze partizanen werden verrast door de onverwachte aanval van de nazi's op de Joodse enclave. Buiten adem rende ik door de wirwar van straatjes en steegjes, en probeerde uit de buurt te blijven van de nazi's en van welke patrouille dan ook, met hun onvermijdelijke vragen over waarom ik me na de avondklok nog op straat bevond en waar ik precies naartoe ging. Het voelde als een verloren strijd. We werkten de hele nacht door, maar in het daglicht werd het duidelijk dat we er hooguit in waren geslaagd de schade slechts een klein beetje te beperken.

Mijn hele lijf voelt slap en verslagen, en dan heb ik nog de luxe van een eigen appartement waar ik me even terug kan trekken voor een uurtje slaap, schone kleren en een kattenwasje. Die Joden, die enkel en alleen werden opgepakt omdat ze geboren zijn in een religie en een volk dat door de nazi's wordt verafschuwde, liggen nu op een koude harde vloer en vrezen voor hun lot. Dan heb ik nog geluk gehad.

'Nog een espresso?' Zonder een antwoord af te wachten haalt Paolo mijn lege kopje weg en zet een nieuwe kop koffie neer. Als hij naar mijn gezicht kijkt, slordig opgemaakt met een beetje make-up en een veeg lipstick, weet hij genoeg. De koffie is welkom, al haalt hij het natuurlijk niet bij de pittige, zijdezachte melange van voor de oorlog. Paolo en zijn vader, die al sinds mensenheugenis eigenaar zijn van het café aan het plein waar mijn appartement aan ligt, doen hun uiterste best om de nepkoffie – *Ersatzkaffee* – in elk geval Italiaans te laten lijken: de glanzende machine sist en Paolo schenkt het goedje met veel liefde en Italiaanse zwier in de kleine kopjes. Ik word er in elk geval wakker van.

'Succes, Stella,' roept Paolo als ik mijn koffie opheb en naar hem zwaai. Zijn knipoog verraadt dat hij precies weet waar ik naartoe ga.

In twintig minuten loop ik van de steegjes rond de Fondamenta Nuove naar het nazihoofdkwartier aan het San Marcoplein. Hoe

dichter ik bij de Platzkommandantur kom, hoe energieke ik probeer te lopen. De heldere winterzon die boven het Arsenaal opkomt doet me goed, hij zet de smalle grachtjes in een roze gloed die zich uitstrekt van het ene naar het andere bruggetje; het bleekgroene water kabbelt tegen de orangerode kademuren. Dit is mijn favoriete moment van de dag: Venetië wordt wakker, kranige oude vrouwen in zwarte jurken trekken optimistisch naar de spaarzame marktjes om te kopen wat ze kunnen kopen. Maar vandaag wordt de stemming gedrukt door het nieuws van de razzia in het getto. Het zal niet lang duren voordat er in elk café en in elke bar over wordt gesproken; mensen zullen Joden kennen die zijn afgevoerd, familieleden of collega's. In een stad als Venetië is iedereen met iedereen verbonden, als de grachten die de vitale bloedvaten vormen van de stad.

Op dit uur van de dag zijn er weinig soldaten – zowel nazi's als fascisten – op straat, maar wij Venetianen weten dat we altijd en overall in de gaten worden gehouden. Ondanks mijn politieke voorkeur – net als mijn grootvader ben ik overtuigd antifascist – moet ik net doen alsof ik dolgraag het zenuwcentrum van de vijand binnenloop, niet als gevangene of verdachte, maar als enthousiast nieuw lid van de staf. Werktuiglijk zet ik mijn masker op: dat van de dankbare collaborateur, een Venetiaanse die blij is met de bescherming van onze sterkere, grotere Duitse neven. Wij Italianen zijn wel gewend aan de rol van het achterlijke familielid. We hebben er jarenlang op kunnen oefenen.

We weten echt wel hoe de buitenwereld over ons praat, dat Venetië een 'milde oorlog' meemaakt, dat het beschermd wordt als een oase van schoonheid, grandeur en kostbare kunst, een plek die door de geallieerden wordt gespaard bij hun bombardementen. In zekere zin klopt dat ook wel: op het San Marcoplein klinkt nog steeds klassieke muziek, al is het tegenwoordig steeds vaker de Hermann Göring Regimental Band met zijn pompeuze getoeter in plaats van stijlvolle elegantie. De Biennale, de jaarlijkse kunstbeurs, gaat nog steeds door

en lokt rijke en mooie mensen naar de stad, maar ook de nazipropagandist Joseph Goebbels. Maar zeg dat maar eens tegen de moeders van wie de tienerzonen zijn afgevoerd naar God mag weten waar, als dwangarbeiders voor de nazimachine, als een verwrongen variant op de Rattenvanger van Hamelen. Die dag begin september, toen de gekleurde pamfletten uit de hemel kwamen vallen waarop stond dat de nazi's onze stad zouden gaan innemen, staat me nog helder voor de geest. Voor de meeste Venetianen was dit, na jarenlang dictatorschap van Mussolini, gewoon de volgende staatsgreep, de zoveelste plaag. Een paar dagen later stampten de soldatenkisten al over onze eeuwenoude straatklinkers, maakten de nazi's het zich gemakkelijk in de door hen opgeëiste paleizen aan het Canal Grande en slenterden ze de bars en restaurantjes binnen alsof ze op vakantie waren.

Op het eerste gezicht leek Venetië zich te schikken in haar lot, maar ik weet wel beter. Achter haar grandioze buitenkant verbergt de stad zich in haar diepe, donkere steegjes en achter de groene luiken. Ik weet zeker dat er overal iets broeit, dat er duizenden mensen in de weer zijn om de plannen van onze bezetter te ontregelen en onze stad terug te winnen. Dat doen we vooralsnog in alle stilte, maar we zorgen dat we er klaar voor zijn.

Toen ik het bericht kreeg dat ik me naar het kantoor van de Duitse Oberkommandant aan het San Marcoplein moest begeven, kreeg ik zowat een beroerte. Sinds de bezetting in september, toen de stad overspoeld werd door de grijsgroene uniformen van de Wehrmacht en de grijze uitmonstering van de ss, heb ik die plek zorgvuldig vermeden. Ik deed wat ik kon om niet over het plein te hoeven lopen, in het volle zicht van de jonge Duitse schildwachten die zich stonden te vervelen en elke jonge vrouw nastaarden. Toen ik werd opgeroepen ging ik er in eerste instantie van uit dat ik ontmaskerd was als lid van de antifacistische partij, maar in dat geval zou ik waarschijnlijk gewoon opgepakt worden door de Italiaanse fascistische zwarthemden en afgevoerd worden naar Ca' Littoria, hun weinig heilzame hoofd-